

СТАНОВЛЕННЯ САКРАЛЬНОГО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ “ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ” В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті розглядається розвиток поглядів на природу творчого потенціалу у філософській ретроспективі; розкривається сакральний зміст даної категорії; аналізуються витоки та сучасний стан розробки проблеми.

Ключові слова: потенціал, творчий потенціал, можливості, актуальне, потенційне.

Проблема творчості, розвитку творчих здібностей людини належить до так званих вічних філософських проблем, які не оминає увагою світова й вітчизняна філософія. Спостерігається тенденція переміщення від вивчення об'єктивних характеристик буття, пошуку субстанційних основ світу до аналізу найважливішої якості людини – уміння вдосконалювати свої здібності шляхом творчості. У сучасних умовах є надзвичайно важливим узагальнення, обґрунтування й подальше дослідження комплексу проблем, пов'язаних із розумінням специфіки самої творчості, природи, сутності й структури творчого потенціалу людини.

Актуальність дослідження проблеми розвитку й актуалізації творчого потенціалу людини зумовлена, насамперед, наявністю практичної потреби у використанні внутрішніх потенційних ресурсів людини, як основного рушія її розвитку, соціального прогресу, поступу суспільства на шляху до гуманізації і демократизації соціальних відносин.

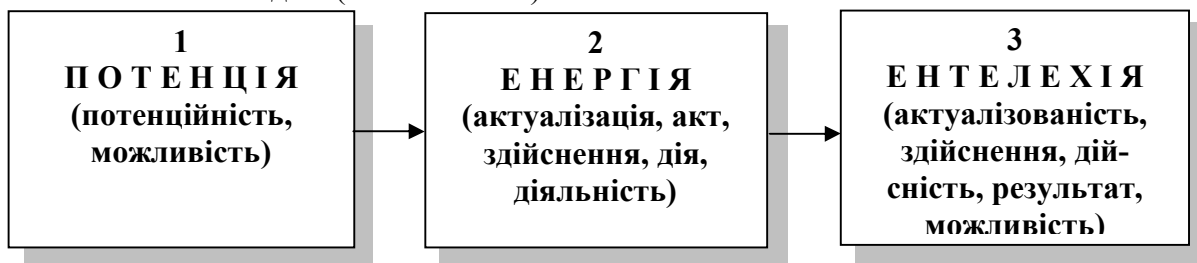
У філософському, соціологічному аспектах головні напрями дослідження творчого потенціалу людини належать таким авторам, як М.С.Каган, Л.Н.Коган, В.Ф.Овчинников, В.М.Сагатовський, Л.В.Сохань, В.О.Тихонович, О.К.Чаплигін та ін. У психологічній науці співвідношення потенційного й актуального досліджувалося С.Л.Рубінштейном, Б.М.Тепловим, О.М.Матюшкіним, Я.О.Пономарьовим, Т.І.Артем'євою (на прикладі здібностей), В.Г.Асєєвим (у сфері мотивації), Т.С.Тарасовим й І.А.Джидар'яном (потреби), Л.Д.Кудряшовою, А.Ф.Кудряшовим (вимірювання нереалізованого морального, інтелектуального та соціального потенціалу); у контексті акмеологічного підходу (Н.В.Кузьміною, Н.Ф.Вишняковою та ін.), стратегіально-діяльнісного підходу (В.О.Мояко та ін.).

Мета повідомлення – розкрити специфіку становлення категорії “творчий потенціал” людини в історичній ретроспективі (філософський дискурс) та проаналізувати етапи розвитку даної проблеми.

Уперше в європейській філософії аналіз взаємодії потенційного й актуального здійснив Арістотель. Характеризуючи процес оформлення Матерії, він вводить поняття можливості й дійсності, які пізніше схоластами середньовіччя були перекладені як “потенціал” і “акт” (потенціальне й актуальне). Актуальну дійсність, у свою чергу, Арістотель визначає не одним, а двома термінами – “енергія” та “ентелехія”. При цьому перший із них переважно характеризує процес, діяльність, здійснення переходу від можливості до дійсності, другий – акцентує увагу на здійсненності, результаті цього переходу. Дійсність тут – і процес, і результат усякої зміни, перетворення потенційної можливості в актуальну дійсність [1, с.101].

У Арістотеля можливість і дійсність тісно пов'язані з такими поняттями, як здібність, мета, діяльність, воля. Потенція – це, перш за все, здібність.

Будь-яка подія, за Арістотелем, може бути представлена у вигляді тріади, що включає в себе такі складові (О.К.Чаплигін):



Тріада являє собою упорядковану цілісність, яка розкриває механізм перетворення (здійснення) можливості завдяки енергії в результат, апогеєм якого виступає творчість людини як форма активного перетворення дійсності [1, с.103].

О.К.Чаплигін виводить формулу здійснення творчості: $P+E \rightarrow R$, де P – потенційність, E – енергія, R – результат творчості. Тим самим наповнюється змістом поняття небуття у формулі $N+E \rightarrow B$. Тобто не будь-яке небуття у творчому акті переходить у буття, а небуття, як потенційний носій певних можливостей, які, поєднуючись з енергією діяльності, дають новий результат.

Арістотель не просто вводить в обіг поняття становлення як результат взаємодії потенційного й актуального, але й розглядає його як акт здійснення творчих можливостей суб'єкта, реалізації його потенціалу в процесі творчої діяльності. Енергія діяльності, яка підкріплена психічними проявами людини (здібності, воля, цілеспрямованість), і складає основу творчої еволюції, становлення дійсного буття на основі наявних потенційних можливостей.

У своїй “Метафізиці” він розглядав акт і потенцію як основу онтологічного розвитку. При цьому буття поділялося на “потенційне” й “актуальне”, а становлення розглядалось як перехід від першого до другого [2, с.223–233].

У християнстві набувають теоретичної розробки й практичного втілення моделі внутрішнього розвитку і саморозвитку людини як істоти духовно-творчої, здатної до плідного діалогу з Богом; поступово формуються методи культивування, поглиблення духовного світу людини, як фундаменту розвитку її творчих можливостей (С.Хоружий).

Видатний християнський теолог IV–V ст. Аврелій Августин намагається виявити структуру внутрішнього духовного світу людини, шляхи самопізнання і самотворчості людиною самої себе, досягнення стану діалогу, “зустрічі” з Богом. У “Сповіді” Августина представлене реальне втілення моделі духовного самотворення людини, досягнення нею ідеальної мети.

Фома Аквінський заклав нову платформу для утвердження здібностей людини: у людській природі, божественно влаштованій, закладений потенціал для діяльного просування до досконалої єдності з безконечною основою людського буття – Богом, який є джерелом розвитку, що веде до вдосконалення. Аквінат вважає, що Бог спонукає кожную живу істоту до дій згідно із власною природою [3, с.153].

Для філософії Відродження характерним був Пафос безмежних творчих можливостей людини, культ генія, зацікавленість самим актом творчості й особистістю художника-творця. Виникає філософська рефлексія безпосередньо щодо творчого процесу, починається поворот від Бога, Неба до людини, її духу в розумінні творчості.

М.Кузанський писав, що людина здатна все охопити, все замкнути у власних межах, і ніщо у світі не може позбавити її цієї потенції [4, с.258–261]. Людину М.Кузанський розглядає як своєрідний світ, але це “не конкретно всі речі”, людина – “мікрокосм”, або “людський світ”. Таким чином, “галузь людяності охоплює... своєю людською потенцією Бога і увесь світ”. Причому здатність людини до вияву своїх потенційних сил можлива у двох напрямках: як з точки зору розгортання потенційності в зовнішній світ, так і в бік внутрішнього духовного світу людини.

З епохи Відродження бере початок “самоцінність відмінності”, а отже, й індивідуальних дарувань, творчих здібностей. Уже в знаменитій “Промові про достоїнство людини” італійський гуманіст і філософ Піко делла Мірандола проголошує права людини на свободу волі і на творчість, які даровані їй творцем: “...погодився Бог з тим, що людина – творіння невизначеного образу” і надав їй право самій вибирати своє місце, обличчя й обов'язки серед інших творінь за власним розсудом. “У людей, які народжуються, батько вклав насіння і зародки різного роду життя, і відповідно до того, як кожна їх обробить, вони виростуть і дадуть у ній свої плоди...” [5, с.21]. Людина “сама формує і перетворює

себе в будь-яку плоть і набуває властивостей будь-якого творіння”. Уже у цих словах прослідковуємо божественну природу потенцій людини і можливість їх реалізації нею самою. Піко делла Мірандола найкращим чином виразив дух епохи, що характеризувалася релігійним синкретизмом та оптимістичною впевненістю в потенційній божественності людини [3, с.181].

Інтерес до людського буття, до внутрішнього світу людини, як суб’єкта творчості, стає пануючим пізніше в німецькій класичній філософії, починаючи з І.Канта, з яким у філософії пов’язаний початок розробки вчення про творчу сутність людини [6, с.21–22]. Ним уперше були узагальнені вихідні принципи творчої діяльності. Сутність творчості, на думку І.Канта, проявляється в продуктивній уяві, яка виконує функцію джерела й засобу отримання нового знання.

Не менш важливу роль відіграло вчення Гегеля про Абсолютну ідею, яку він наділив творчими потенціями. Творчість людини спрямовується Абсолютною ідеєю й залежить від неї. У філософському вченні Гегеля діалектика потенційного і актуального, можливості і дійсності представлена у вченні про буття і сутність у “Науці логіки”. Центральною категорією логіки Гегеля є поняття становлення, як єдності виникнення й знищення, як джерела, внутрішньої пружини усякої зміни, розвитку, завдяки чому потенційні можливості, що закладені у взаємодії буття і ніщо, породжують усю багатоманітність подальших категорій. “Буття переходить у ніщо, але ніщо є також і протилежністю самого себе, перехід у буття, виникнення...” Трансформація буття через якість, кількість призводить до становлення дійсності. Остання – найбільш багата й змістовна категорія як щодо попередніх категорій, так і стосовно парних із нею понять можливості і випадковості [1, с.38].

Як одна з граней дійсності реальна можливість правомірна, життєва, здійснювана. Але, щоб відбувся перехід можливості в дійсність, необхідні відповідні об’єктивні і суб’єктивні передумови. Крім того, дійсність можна розглядати з точки зору співвідношення в ній зовнішнього і внутрішнього. Перше виявляється у випадковості, можливості, друге – у необхідності. “Випадковість є якесь дійсне, визначене, разом із тим лише як можливе”, причому можливе в його двох проявах – як формальна і реальна можливість (як “позбавлена підвалин” і така, що має “деякі підвалини”) [7, с.660]. Що стосується поняття можливості, то зазначалося, що самі можливості перебувають у дійсності в прихованому, латентному стані, постаючи внутрішньою гранню дійсності. Іншими словами, у категорії можливості можна вбачати початок, тенденцію нової дійсності.

Таким чином, проблему можливості й дійсності, потенційного й актуального можна розглядати як змістовні філософські категорії, які були розроблені європейською класичною філософією від Арістотеля до Гегеля. Потенціал (можливість) – це буття, що володіє реальним змістом, в якому наявні основи для переходу в дійсність, для здійснення і здійсненості, актуалізації цього змісту за наявності певних внутрішніх і зовнішніх умов. За своїм змістом категоріальна пара потенційного й актуального, можливого й дійсного мають внутрішню й зовнішню детермінацію, наявне буття, у тому числі енергію для здійснення (здібність, діяльність), завдяки чому можливий сам процес здійснення й перехід до здійсненості (результату). Реальна можливість (потенціал), таким чином, являє собою єдність своєї внутрішньої змістовності й умов здійснення, переходу потенційного в актуальне, можливості в дійсність [1, с.108].

У подальшій еволюції європейської філософії, звичайно ж, збереглися вказані вище тенденції, але вони були доповнені завдяки появі нової опозиції до раціоналізму з боку нового ірраціоналізму нерелігійного характеру. Мова йде, зокрема, про ідеї представників так званої “філософії життя”, серед яких особливо виділялися А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, А.Бергсон, а також течій в європейській філософії, які народилися пізніше, – фрейдизму й екзистенціалізму.

Магістральною ідеєю екзистенціалізму (XIX–XX ст.) є ідея знаходження сутності людини через існування. Проголошуючи ідею абсолютної свободи, Жан-Поль Сартр у праці “Питання про метод” відмічає: “...Людина визначає себе своїм проектом... Постійне творення себе через працю і через діяльну практику і становить нашу власну структуру...”

Розвиваючи тему свободи, підняту екзистенціалістами, Сімона де Бовуар звертає увагу на реалізацію людиною своєї екзистенції. “Якби сталося так, що кожна людина робила б те, що вона повинна робити, то в кожному з нас екзистенція знайшла б своє спасіння...” [8, с.82].

М.Гайдеггер розглядає розуміння світу як основного модусу свідомості людини, а саме існування людини стає його розумінням. Через розуміння він намагається розібратись у глибинах буття і творчості, тому воно завжди носить проєктивний характер і проявляється в забіганні вперед під час розкриття того, що ще не здійснювалося в часі. Це розкриття відноситься до потенційної можливості буття і творчості.

Представники сучасного неомізму, в особі Марітена, Жильсона, Сертіланжа та ін., розвивають проблему метафізики – учіння про дію і потенцію: пасивна потенція виражає реальне обмеження дії; наявне буття є дією відповідного буття, становлення є переходом від потенції до дії, матерія відноситься до форми так само, як потенція до дії [9, с.299].

Плідним виглядає використання для розробки концепції творчого потенціалу людини ідей представників так званої “філософії діалогу”, зокрема про багатомірність духовного світу людини, про діалог як універсальну форму існування й розвитку духу в його індивідуальному й суспільному бутті та фундаментальну основу творчості. При цьому мова йде як про класичну спадщину, так і про роботи сучасних авторів, про філософські дискурси релігійного й наукового спрямування (роботи С.С.Аверінцева, Г.С.Батіщева, М.М.Бахтіна, В.С.Біблера, М.О.Бердяєва, М.Бубера, В.Б.Вишеславцева, В.Д.Губіна, Е.Левінаса, В.В.Налімова, С.Л.Франка, Н.М.Хамітова, С.С.Хоружого, Ф.Ебнера та ін.).

Значні здобутки у вивченні проблеми творчості має українська і російська філософська думка. Ставлячи в центр філософування проблему людського духу, на відміну від західноєвропейського філософського дискурсу, в якому переважаючою довгий час була раціоналістична орієнтація на вивчення пізнавальних можливостей суб’єкта, Г.Сковорода, П.Юркевич, Т.Шевченко, І.Франко, М.Бердяєв, С.Франк, В.Соловйов та інші спрямували свою творчість перш за все на розвиток і саморозвиток людини, на реалізацію її внутрішніх потенційних можливостей (О.К.Чаплицін).

Мабуть, не можна перебільшити внесок у розробку теорії творчості українського мислителя сократівського масштабу Г.Сковороди, який першим і на сході, і на заході систематизував свої погляди на людину як на істоту творчу, як на таку, що здатна до саморозвитку й самореалізації за наявності свободи, внутрішніх і зовнішніх умов для розгортання потенційних можливостей, природних здібностей (О.К.Чаплицін). Люди нерідко шукають свою справжню сутність не в собі, а в зовнішніх обставинах – у показному релігійному служінні, у пошуку багатств та чинів, у плотських утіхах або ж десь на небі, у “копернікових світах”. Усі ці пошуки не виходять за межі людської тілесності, а справжня сутність людини виявляється в її духовності, яка є “правда божя”, “джерело правди”, “істини”, “чеснот”. Запорукою розвитку й саморозвитку духовного єства людини в Сковороди є свобода, яка виступає гарантом розкриття творчого в людині. Їй залишається пізнати себе й дізнатися, для якої посади вона народилася, бо спорідненість до звання, як і схильність до дружби, не дістається ні купівлею, ні проханням, ні насильством, а є даром Духа Святого [10, с.82].

Центральною у творчості Сковороди є категорія сродності, під якою мислитель розуміє здібність, природно-духовну здатність людини до певного типу життєдіяльності, поведінки, до виконання певної роботи: “Люди, що обирають собі ремесло наймодніше й прибуткове, – самообманюються, бо прибуток – не внутрішня насолода, а задоволення тілесної потреби: без природи труд ніяк не може бути солодким, бо справжня сердечна насолода міститься у спорідненій праці, й вона тим солодша, чим природніша. Достатком задовольняється лиш тіло, а душу звеселяє споріднена праця” [11, с.130]. Від народження в людини закладені цілком визначені можливості, які необхідно виявити, осмислити і створити сприятливі умови для їх реалізації. Ці умови розподіляються на внутрішні та зовнішні, сприятливі та несприятливі сродності. Серед них є визначальні, вирішальні: найважливішою внутрішньою умовою самореалізації людини є самопізнання, серед

зовнішніх чинників найважливіше місце займає свобода. Сковорода ще у XVIII столітті оприлюднив досконалі, точно окреслені практичні вказівки щодо можливостей та інтересів дитини: “Раджу, коли хочеш, щоб твій син весело й удало виконував посаду, ти мусиш сприяти йому у виборі звання, спорідненого його якостям. Сто спорідностей, сто звань, а всі почесні, бо законні... Не дивись, що вище й нижче, що показніше й не знатніше, багатше й бідне, а виглядай те, що тобі споріднене. Раз уже сказано, що без спорідненості все ніщо...” [10, с.81]. Він також звертається до батьків, діти яких ще не самовизначилися, закликаючи дати дітям змогу слідувати за своїми здібностями та інтересами, бо душа людини мертвіє, коли вона не “вдалася до свого природного діла...” [11, с.310].

Відомий російський релігійний філософ В.Соловйов, розробляючи ідею Боголюдства, вводить поняття “потенції” як “світової душі”, що пронизує кожну людську душу, з’єднуючи її з божественним началом. “Світова душа, що досягла в людині внутрішнього з’єднання з божественним началом, сягнувши за межі зовнішнього природного буття й зосередивши всю природу в ідеальній єдності вільного людського духу, – вільним актом того ж духу втрачає свій внутрішній зв’язок з абсолютною сутністю, в якості природного людства впадає у владу матеріального начала, у “працю тління”, і тільки в безумовній формі свідомості зберігає можливість (потенцію) нового внутрішнього з’єднання з Божеством. У праці “Смисл любові” В.Соловйов людину розглядає як “потенцію”, “можливість” до розвитку й самовдосконалення. Він пише: “Кожен людський суб’єкт як самостійний центр живих сил, як потенція (можливість) безконечного вдосконалення, як сутність, яка може у власній свідомості і житті вмістити абсолютну істину, – кожна людина в цій якості має беззаперечне значення і достоїнство...” [12, с.757].

М.Бердяєв утверджує беззастережний пріоритет духовного в людині, яка не тільки і не стільки істота природна, бо вона абсолютна в душі [13, с.310]. Людський дух – це “свобода, творча активність, сенс, інтелект, цінність, якість і незалежність” (перш за все, незалежність від зовнішнього світу, природного і соціального). “Як істота духовна, людина є істотою активною, творчою, вільною...” [14, с.228]. На думку М.Бердяєва, люди отримали від Бога різні дари, і ніхто не має права заривати їх у землю; необхідно творчо використовувати ці дари, що вказують на об’єктивне покликання людини.

Творчість, на думку М.Бердяєва, – це завжди самовираження суб’єкта, процес, в якому поряд із творенням зовнішніх форм, матеріалізацією задуму автора, відбувається також самотворення самого творця, його внутрішніх якостей, актуалізація потенційних можливостей.

Проводячи ретроспективну лінію у філософуванні “минуле-сьогодення”, не можливо не відмітити той факт, що, торкаючись проблеми буття людини, місця її в суспільстві, кожна із філософських течій, та й персоналій зокрема, так чи інакше піднімала питання про потенційність особистості як її життєдайний ресурс, іманентно притаманний людині чи то з позиції релігійно-сакральної, чи то з науково-реалістичного бачення природи творчості.

Таким чином, перспективу подальших розвідок у даній царині бачимо в більш поглибленому аналізі проблеми, конкретизуванні й побудові філософсько-психологічної концепції творчого потенціалу особистості, зокрема в розробці її в психологічній науці.

1. Чаплигін О. К. Творчий потенціал людини як предмет соціально-філософської рефлексії : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук / О. К. Чаплигін. – Х., 2001.
2. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; АН СССР ; Ин-т философии. – М. : Мысль, 1975 – 1983.
3. Тарнас Р. История западного мышления / Р. Тарнас. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1995. – 448 с.
4. Кузанский Н. Сочинения : в 2 т. / Николай Кузанский. – М. : Мысль, 1979. – Т. 1. – 648 с.
5. Человек : мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии : от античности до XIX века / под ред. И. Т. Фролова [и др.]. – М. : Республика, 1991. – 462 с.
6. Новіков Б. В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Б. В. Новіков. – К. : НТЦУ “КІП”, 1998. – 310 с.
7. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1975. – Т. 1. : Наука логики. – 452 с.
8. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей : панорама новітньої науки / Жаклін Рюс. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
9. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.

10. Глива Євген. Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди / Євген Глива. – К. : ТОВ “КММ”, 2006. – 256 с.
11. Сковорода Григорій. Пізнай в собі людину / Григорій Сковорода. – Львів : Світ, 1995. – 460 с.
12. Соловьев В. С. Спор о справедливости : Сочинения / В. С. Соловьев. – М. : ЭКСМО-Пресс ; Х. : Фолио, 1999. – 864 с.
13. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 607 с.
14. Бердяев Н. А. Судьба человека в современном мире / Н. А. Бердяев // Новый мир. – 1990. – № 1. – С. 207–232.

In the article the development of views on the creative potential nature in a philosophical retrospective is presented; the sacral content of the given category is revealed; the analysis of sources and modern state of development of the problem is given.

Key words: *potential, creative potential, possibilities, actual, potential.*